

VILNIUJE IR LIETUVOS DVARUOSE

1821 metai

Žiemą po savo ligos įsiminiau todėl, kad mums, tuo metu gyvenusiems Miulerio name, kur buvo dideliems viešiesiems renginiams skirta salė, prieš akis ėmė skleistis ir masinti gražusis pasaulis... Šeštadieniais, karnavalo dienomis, ten išsirengdavo mūsų tarnaitės, su kaukėmis, keistai apsirendžiusios, o per stiklines duris ne kartą matėme pasipuošusias damas, lipančias laiptais į kazino arba koncertą. Kartą buvome pažadintos naktį, nes įnešė apalpusią panelę balta baline suknia, ir ją, išblyškusią, su gėlių vainiku ant galvos ir gražią tarsi angelas, mūsų tarnai gaivino, o atsipeikėjusi ji iškviesto daktaro paklausė: „Ar galėsiu dalyvauti rytdienos baliuje?..“

Ta apalpusi šokėja buvo Antanina Sulistrovska, o ją gydantis daktaras – Andrius Sniadeckis, kuriam tuo metu ir į galvą neatėjo, kad gražioji pacientė po kokių aštuonerių metų taps jo marti. Jo vienturtis sūnus Juozas tuo metu buvo užsienyje, keliavo, o gal ir mokėsi.

Vilnius buvo užtvindytas kariškių. Peterburgas visai žiemai į Lietuvos sostinę atsiuntė savo gvardiją, jai vadovavo didysis kunigaikštis Nikolajus, caro brolis, vėliau pats tapęs caru. Jis nedalyvaudavo jokiuose viešuose pasilinksminimuose, nieškojo jokių pažinčių, jį buvo galima pamatyti tik aikštėje priešais katedrą, kur jis garsiu balsu muštruodavo kareivius ir savo paties ranka jiems ant nugarų užrašydavo šimtus lazdų, kurias šie turėdavo nelaimės užsitarnauti. Pasitaikydavo, kad jis pasišaukdavo tokius „apskaitytus“ ir dar prirašydavo nulį.

O gvardijos karininkai, aukštesniojo ir žemesniojo rango, šokdavo kazino, užkariaudami daugelį silpnai ginamų širdžių, užtat akademinis jaunimas, norėdamas atkeršyti, pasiuntė į karnavalą žydą – neva siuvėją su gvardijos munduru ant rankos, o prie munduro buvo prisegtos moteriškos kaukės su užrašu – „Panelės skuba paskui mundurą“. Gvardiečiai, norėdami atsimokėti už šį pokštą, į kitą karnavalą atsivedė studentą su asilo ausimis, tačiau tikrieji studentai, iš anksto įspėti apie tokį pokštą, pasitiko tariamą kolegą su jau paruoštu popieriaus lapu, ant kurio buvo parašyta – „Kandidatas į gvardiečius“, ir prikabino tą lapą jam ant nugaros. Nesunku suprasti, kad tas užrašas, kurį garsiai skaitė visi susirinkusieji, vienai partijai atnešė gėdą, o kitai triumfą.

Pavasarį vyko kariuomenės paradas. Jai vadovauti atvyko caras Aleksandras, o piliečiai, suvažiuavę iš visos gubernijos, kuriai priklausė ir Žemaitija, Rotušės salėse rengė prašmatnų balių. Iš Peterburgo atvažiuavęs į Vilnių, caras pietaudavo Cirkliškėje pas jauną maršalką Mostovskį, bet, išgirdęs apie balių, ėmė aiškinti, kad dalyvauti jame negali, nes neturi laiko ir kelionėje smarkiai įdegė.

– *Eh! Petitesse que cela!** – tarė linksmasis maršalka, drąsus net su valdovais.

– *Comment petitesse?*** – perklausė užsigavęs caras.

– *Qui petitesse*, – pakartojo nė kiek nesutrikęs Mostovskis, – *car un souverain est toujours beau****.

Taip ir buvo. Caras tiesiog negalėjo atsisakyti dalyvauti baliuje, į kurį suvažiavo gražuolės iš visos provincijos. Tame baliuje buvo ir mūsų teta Sofija, kaip paprastai, atvykusi iš Paryžiaus prieš Šventą Jurgį dėl sutarčių ir susitarimų; aplinkiniai ją įkalbino priiminėti baliaus svečius kartu su senatoriene Oginskiene. Teta Sofija buvo asmeniškai pažįstama su caru nuo 1812 metų, jis buvo ja susižavėjęs, kai ji

* (*pranc.*) – Et, tai menkniekis!

** (*pranc.*) – Kaip tai menkniekis?

*** (*pranc.*) – O taip, kad valdovas visada gražus.

buvo jauna ir graži, ir ji sugebėjo įgyti jo pagarbą ir išsaugoti draugystę net tada, kai grožis jau nuvyto. Caras Aleksandras, visai kitoks nei jo brolis, nepasitenkino vien paradu ir ne tik dalyvavo baliuje, bet ir aplankė kelias pažįstamas damas, tarp jų ir mano tetą, ir taip darydavo kaskart susitikęs. Kai jis svečiavosi pas šambelionienę Sulistrovską, jos dukterėčia, grafitė Vielhorska, pilstydama arbatą, paklausė caro, kokios jis pageidautų, ir jis atsakė:

– Jūsų nuožiūra, panele.

Paėmęs puodelį arbatos, caras veltui maišė šaukšteliu, cukraus skonio taip ir nepajuto.

– Ar man tik atrodo, – tarė jis gražiajai Hebai, – ar iš tikro arbata be cukraus?

– Iš tikro be cukraus, – drąsiai atsakė panelė.

– Kodėl? – nustebė caras.

– Nes Jūsų Didenybė leido man pasielgti savo nuožiūra, ir nusprendžiau cukraus nedėti visai.

Tas atsakymas carui labai patiko, nes tai buvo didelė naujiena, juk visi jam be galo pataikaudavo.

[...]

1824 metai

[...]

Mūsų namuose svečiuodavosi tik garbingi, išbandyti tėvų draugai ir geruose namuose išauklėtas jaunimas. Iš panelių mums draugiją sudarydavo tik pusseserės Voinilovičiūtės, seserys Lopacinskos, Alina Zabaitė, Masė Šadurska (vėliau Hilchenova). Dieną sėdėdavome prie pamokų, o vakarais su rankdarbiu prie stalo, prie kurio karaliaudavo motina. Čia mes praleisdavome ilgas valandas, dažniausiai klausydamiesi skaitant grafą Konstantiną Pliaterį, vieną iš septynių brolių, kuris, būdamas nevedęs ir visada damų paslaugoms, savo brika su dviem juodais arkliais važinėdavo iš vieno namų į kitus – ir taip dvidešimt šešerius metus, čia kviečiamas pietų, ten vaišinamas arbata, visada su knyga po pažastimi, tarsi senis su maldaknyge (taip negražiai jį vadino tarnai). Už draugystę ir vaišes jis apsimokėdavo neprilygstamu skaitovo talentu, kurį naudodavo tik kitų paslaugoms, nes pats sau, nors buvo sukaukęs daugybę knygų, niekada neskaitydavo, net nesupjaustydavo knygos lapų, patikėdamas tą darbą tiems, kuriems tai teikė malonumą. 1824 metų žiemą ta maldaknyge buvo du rausvu popieriumi aptraukti pirmųjų Adomo Mickevičiaus eilėraščių tomeliai, kuriuos, kaip naujieną ir kaip nepaprastai gražius, plėšte plėšė vieni kitiems iš rankų. „Tėvo sugrįžimas“, „Marilės pilkapis“, „Ponas Tvardovskis“, „Raktažolė“ ir kiti eilėraščiai mūsų salone buvo skaitomi vos ne kiekvieną vakarą ir visada jų klausydavomės su tuo pačiu susidomėjimu ir tuo pačiu susijaudinimu.

[...]

1827 metai

[...]

Regis, tais pačiais metais buvo atnaujinama, t. y. griauinama, graži Šv. Jonų bažnyčia, anksčiau priklausiusi jėzuitams: nugriauti altoriai, kurių buvo tiek pat, kiek kolonų, nuimtos sienas puošiančios skulptūros, tik pagrindinis altorius paliktas toks, koks buvo. Toks vandalizmas, kurio šaltinis ir tikslas buvo spekuliacija, sukėlė didelį nepasitenkinimą! Kažkas paėmė *подряд** atnaujinti bažnyčią ir subjaurojo ją, nuplėšdamas nuo sienų senąjį turtingą drabužį, kad vietoj jo aptrauktų mirties drobule, balta ir švaria, tas teisybė, bet uždengiančia praeities pėdsakus tarsi baltylai,

* (rus.) – rangą.

paslepiančia nejauno, bet mąslaus, kentėjusio veido raukšles ir randus! Kai atnaujinta bažnyčia buvo atidaryta, visi skubėjo ją apžiūrėti ir visi grįždavo nepatenkinti. Vieni sakė, kad toji balta, neišpušta bažnyčia atrodo taip, tarsi pro langus vėjas prinešė sniego, kiti lygino ją su nebaigtu Liudviko XV laikų markizės tualetu – plaukai sušukuoti, bet pati dar su kasdieniais drabužiais. Toji reforma panaši į sausą liuteronizmą, naikinantį poetinius katalikiškų apeigų ženklus, ir tarp tų atnaujintų, bet suprofanuotų sienų tų laikų akademinis jaunimas rinkosi sekmadieniais ir per šventes, kad klausytų Mišių be deramo susikaupimo: daugelis jų, trepsėdami kojomis ir šnibždėdamiesi, vietoj maldaknygių išsitraukdavo iš kišenių pasaulietiškas knygeles, dairydami į šonus, ar jų kas nemato, kad nepraneštų rektoriui, niuksėdami ir trukdydami nuoširdžiai besimeldžiantiems kolegoms. Tasai besimokantis jaunimas buvo doras ir garbingas, bet nepamaldus.

[...]

1831 metai

[...]

Šalyje trūko daug mūsų pažįstamų: kunigaikščio Eustachijaus Sapiegos, dviejų Pliaterių, ponios Apolinaros sūnų, Juozapo Straševičiaus, Tito Puslovskio, Pranciškaus Šemioto, Aleksandro Volodkovičiaus, Antano Valavičiaus, Liudviko Zambžickio, Antano Goreckio ir kt. Vieni emigravo šiaip, kiti – kaip lenkų kareiviai, o priešas, keršydamas likusiesiems, atiminėjo dvarus. Ten, kur buvo didelė šeima, rūpestingai buvo išieškoma iševio dalis, kaip, pavyzdžiui, pas Puslovskius: nors tėvas ir griežtai protestavo, nors atėmė iš sūnaus paveldėjimo teisę, penktojo brolio dalis buvo paskaičiuota ir imama iš žemės, iš pelno, iš fabrikų ir t. t. Derečinas, didžiulė ir amžina Sapiegų nuosavybė, visas atiteko išdui, o penkiolika milijonų paskolų tame trisdešimties milijonų vertės dvare buvo nubraukta. Mano dėdė Derečine ir Smurgainyse prarado keliolika tūkstančių, o kiek žmonių turėjo sudėję ten visą savo turtą! Daugpilio keliu į Peterburgą buvo vežamas Derečino šiltadaržis, o dalis parengtos išvežti bibliotekos knygų buvo pakeista, ir Peterburge ji dabar yra visai ne tokia, kokia buvo iš pradžių. Gražioji Sofijuvka palei Humanį, keršijant už Potockį, buvo konfiskuota. O už visą Žemaitiją savo galva, įkainota keliais tūkstančiais dukatų, turėjo atsakyti kunigaikštis Gabrielius Oginskis, sukilimo viršininkas ir pulko vadas, kuris kartu su žmona, vilkėdamas kaimiškais apdarais, slėpėsi pas vieną dorą miškininką; tasai, garbę vertindamas labiau už auksą, kunigaikštį ir jo žmoną pervedė per Prūsijos sieną. Jie antrą kartą tapo emigrantais (pirmąjį kartą – 1812 metais) ir nuo tada gyveno iš rankų darbo, o jų gražieji Strėvininkai su rūmais, kur taip puikiai buvo linksminama, su visoje Lietuvoje garsia drobės ir batisto audykla pateko į valdžios rankas, kaip ir daugybė kitų didžiausių šalies rezidencijų!

O vargšas Vilnius, iš kurio atėmė didžiausias puošmenas – Pilies vartus ir bulvarus, atėmė sielą – universitetą, turtus ir atmintinus daiktus iš daugybės muziejų, žiūrėjo į išvežamus turtus, fizikos, anatomijos ir kitus kabinetus, apie kuriuos prieš kelerius metus taip sklandžiai mums pasakojo jaunas profesorius Jurevičius. Išlikusį jaunimą po tuos kabinetus vedžiojo garbusis Jakutavičius, pats būdamas universiteto skeveldra ir visa širdim prie jo prisirišęs. Naujos kartos širdyje jis norėjo giliai įrėžti pagarbą praeičiai ir didiems vardams, kurie Vilniui ir visai Lietuvai teikė spindesio, o, vykdydamas tą kilnią misiją iki savo gyvenimo pabaigos (1863 m.), Dionizas Jakutavičius Vilniuje buvo griuvėsiuose išlikusia siena, kuri, gal ir ne pati gražiausia, vis dėlto kadaise buvo pastato dalis ir todėl žadino pagarbą.

Atrodė, kad kraštą nusiaubė baisus uraganas – išgriovė sodybas, išnaikino ištisas šeimas. Prisiminus visuotinę caro Aleksandro I amnestiją 1812 m., niekam nė į galvą neatėjo, kad Nikolajus

gali pasielgti kitaip. Be to, pakartotinas nusikaltimas baudžiamas griežčiau, o Nikolajus turėjo geležinę valią, tad geležimi, o ne šluoste braukė per mus, kad išnaikintų, ne tik kad nutrintų. Devynios galybės žmonių buvo išvaryta į Sibirą, minios pabėgo į užsienį, tačiau gailėstingumas nebuvo draudžiamas, ir visi kiek galėdami rėmė kalinius, aprengdavo tremtinius ir t. t.

[...]

1838 metai

[...]

Grafas Eustachijus, nuo jaunystės besidomintis praeitimi, pražilo ir paseno prieš laiką. Negražių veido bruožų, ties smilkiniais tarsi kokie ragai styrinčių susisukusių plaukų, jis buvo panašus į kažkokį indų dievuką, o kai dar iki kaklo užsisagstydamas fraką ir pradėdamas šokti valsą su panele Natalija de Nevė, vilkinčia juoda suknia ir avinčia juodomis kojineis, tai tos poros gal ir Gėtė nebūtų atsisakęs panaudoti savo *Fauste*. Išskyrus tą norą šokti, viskas kunigaikščio Eustachijaus – pokštai, anekdotai, pomėgiai – rodė, kad jis jau nebejaunas žmogus, nors dar neturėjo nė keturiasdešimties, ir tiek baliuje, tiek cukrainėje, tiek teatro ložėje apie jį rinkdavosi didelis klausovų ratas, kad nuoširdžiai pasijuokęs visam miestui išnešiotų sąmojingus žodelius, kurių kandumą atpirkdavo geras žiupsnis rafinuotumo. Grafas Eustachijus buvo tarsi tos Aristorano katedros paveldėtojas, kurią prieš kelerius metus paliko baronas Krauzas; tasai, regis, po 1840 metų persikėlė į kaimą ir ten vedė.

Grafas Eustachijus niekada nepamiršo savo mėgstamo dalyko – archeologijos. Prisimenu, kaip jis, įeidamas į mūsų namus, vietoj įprasto pasisveikinimo nuo slenksčio sakydavo:

– Ar jūs žinote, kokiame name gyvenate? Juk jis pastatytas iš karalienės Barboros rūmų plytų!
Ir veikiausiai kaip tik dėl to tas aistringas archeologas taip dažnai lankydavosi pas mus.

Iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė

Gabrielė Giunterytė Puzinienė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2005, p. 41–43, 68, 100, 147–149, 242.